

УДК 334.732

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.21>**Пантелеймоненко А.О.**

доктор економічних наук, професор,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
(м. Херсон / м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-1934>

Гончаренко В.В.

доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-8892>

Panteleimonenko Andrii

Kherson State Agrarian and Economic University
(Kherson / Kropyvnytskyi)

Honcharenko Vladyslav

V.N. Karazin Kharkiv National University

ЕФЕКТ «НОЖИЦЬ» МІЖ ОБ'ЄКТИВНОЮ ПОТРЕБОЮ ТА ГОТОВНІСТЮ СІЛЬГОСПВИРОБНИКІВ ДО УЧАСТІ В ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВАХ

THE «SCISSORS» EFFECT BETWEEN THE OBJECTIVE NEED AND THE READINESS OF AGRICULTURAL PRODUCERS TO PARTICIPATE IN SERVICE COOPERATIVES

В статті досліджено чинники, що унеможливають створення успішного кооперативу («чинники неготовності» потенційних учасників кооперативу). Вони обумовлюють ефект «ножиць» між об'єктивною необхідністю в кооперуванні дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників та їхньою реальною готовністю до цього. Для розробки покрокового плану просвітницьких заходів та «психологічної підготовки» потенційних членів запропоновано здійснювати спеціальний факторний аналіз. Вказано на доцільність введення до наукового обігу нових термінів. Зокрема, економічну потребу щодо створення обслуговуючого кооперативу запропоновано умовно назвати «N-фактором» (англ. need у перекладі на укр. мову – потреба), а соціально-психологічну готовність до створення кооперативу – «R-фактором» (англ. readiness – готовність). При цьому чинникам, що характеризують «R-фактор» – присвоїти цифровий індекс (напр., від 1 до 3, де 1 – «незначний вплив», 2 – «середній вплив», 3 – «значний вплив»). Сума балів вказуватиме на ступінь неготовності потенційних засновників до створення кооперативу та масштабність необхідного реагування для їх усунення. Підкреслено, що після реалізації експертами з питань кооперації комплексу заходів, спрямованих на максимальне скорочення чинників «R-фактору», можна буде не тільки приймати рішення про можливість створення дієздатного кооперативу, а й досягти суттєвого підвищення рівня його «життєздатності».

Ключові слова: кооперативи, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, сільськогосподарські сервісні кооперативи, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарські виробники, фермери, аграрна економіка, аграрний сектор, сільське господарство.

The article is devoted to the current problems of the development of agricultural service cooperatives in Ukraine. It emphasizes the need for initiative groups to take into account non-economic factors that negatively affect the implementation of the idea of creating a cooperative in the environment of agricultural producers, in particular, farmers. The article presents factors that make it impossible to create a successful cooperative ("unreadiness factors" of potential

cooperative participants). They determine the effect of "scissors" between the objective need for cooperation of small and medium-sized agricultural producers and their real readiness to do so. Such factors are characteristic of the Ukrainian cooperative movement, and determine the need to develop a set of relevant measures. Thus, in order to develop a step-by-step plan of educational activities and "psychological training" of potential members, it is proposed to carry out a special factor analysis. The expediency of introducing new terms into scientific circulation is indicated. In particular, the economic need for the creation of a service cooperative is tentatively proposed to be called the "N-factor" (English need), and the socio-psychological readiness to create a cooperative – the "R-factor" (English readiness). At the same time, the factors characterizing the "R-factor" should be assigned a numerical index (for example, from 1 to 3, where 1 is "insignificant impact", 2 – "medium impact", 3 – "significant impact"). The obtained sum of points will indicate the degree of unpreparedness of potential founders to create a cooperative and the scale of the necessary response to eliminate them. It is emphasized that after the cooperation experts implement a set of measures aimed at the maximum reduction of the "R-factor" factors, it will be possible not only to make a decision about the possibility of creating an effective cooperative, but also to achieve a significant increase in its "viability". This will contribute to the development and strengthening of the Ukrainian cooperative movement in the agrarian sector of the economy, which will generally have a positive impact on the development of the farms of small and medium-sized landowners.

Key words: *cooperatives, agricultural cooperatives, agricultural service cooperatives, agricultural service cooperatives, agricultural cooperation, agricultural producers, farmers, agrarian economy, agrarian sector, agriculture.*

Постановка проблеми. Вже понад двадцять років для українського суспільства залишається відкритим питання щодо причин відсутності позитивних результатів у справі створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та формуванні їх ефективної національної системи. Набутий досвід переконливо свідчить про те, що не стали результативними ні періодична фінансова підтримка, ні консультаційна допомога з боку різного роду експертів (як вітчизняних, так і зарубіжних), що надавались у межах проєктів технічної допомоги ініціативним групам і новоствореним кооперативам. Відповідь на це питання криється не тільки в недосконалому кооперативному законодавстві та непослідовній «кооперативній» політиці держави, а, передусім, у готовності самих сільськогосподарських товаровиробників бути учасниками обслуговуючих кооперативів. При цьому слід враховувати два незалежних один від одного, але визначальних аспекти – об'єктивну потребу бути членом кооперативу та фінансувати його діяльність, по-перше, й, по-друге, реальну готовність організувати, а в подальшому всебічно співпрацювати зі своїм кооперативом (користуватись послугами та організаційно сприяти його розвитку). Тільки поєднання названих чинників може забезпечити втілення кооперативної ідеї в практику щодо обслуговування потреб малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. У протилежному випадку об'єктивна потреба щодо їхнього кооперування не матиме логічного продовження, тобто не трансформується в успішний кооператив. Останнє обумовлює необхідність виявлення та з'ясування впливу «чинників неготовності» названої категорії товаровиробників до господарської співпраці в межах сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При загальній популярності кооперативної тематики серед українських науковців, аналізу чинників (як внутрішніх, так і зовнішніх), що стримують успішний розвиток сектору сільськогосподарської обслуговуючої (сервісної) кооперації в Україні, присвячено обмежене коло праць. Одним з перших підняв цю складну проблему Зіновчук В. [2].

Вагомий внесок у дослідження цього важливого питання належить І. Рижику, яка проаналізувала «соціально-психологічні» чинники, що обумовлюють неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до їхньої участі в організації та функціонуванні обслуговуючого кооперативу. Вона, зокрема, зазначає, що «без таких загальноприйнятих цінностей, як чесність, обов'язковість, організованість та інших неможливе створення, а тим більше розвиток кооперативної органі-

зації, що б могла ефективно функціонувати у ринковому середовищі...» [6, с. 59–60]. На основі анкетного опитування та результатів попередніх досліджень інших вчених [1, с. 112–116; 5, с. 304], вона цілком справедливо виділила такі чинники: «відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; загострене відчуття ризику вкладу коштів в пайові фонди; недовіра між членами кооперативу; низькій рівень ініціативності населення і членів кооперативу; спокуса перейти від кооперативної форми діяльності до комерційного бізнесу; поширення «псевдокооперативів» [6, с. 60–61].

Серед чинників, що обумовлюють неготовність сільгоспвиробників до участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі Л. Ярема виділяє: «слабку поінформованість про переваги кооперації, відсутність досвіду управління спільними ресурсами..., відсутність управлінського потенціалу..., низький рівень ініціативності населення..., загострене відчуття ризику вкладу коштів у пайові фонди» [8, с. 279].

На особливу увагу заслуговують узагальнення, зроблені авторами колективної монографії «Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України» (2016 р.) [4] на основі аналізу причин «банкрутства 20 обстежених... кооперативів Одеської, Запорізької, Хмельницької, Київської, Херсонської, Львівської та інших областей». Вони окремо виділили «психологічний чинник як один із впливових на процес формування кооперативних структур». Він і є по суті «чинником неготовності» до участі в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі. Згадані автори зазначають, що «його можна умовно поділити на три складники, кожен з яких має критичну масу негативу, щоб гальмувати й унеможливити процес розвитку кооперативних відносин на селі. По-перше, люди в загальній масі ще не готові чесно виконувати взяті на себе зобов'язання і схильні порушувати їх... По-друге, люди свідомо не виявляють ініціативи... По-третє, люди побоюються брати на себе зобов'язання з управління кооперативом, оскільки їм не вистачає відповідних знань і хисту... Сформувані організаційно окремих прошарок людей, які б мали інший життєвий настрій і ціннісні орієнтири проблематично, через брак критичної маси таких...» [4, с. 125].

Певні узагальнення щодо «чинників неготовності» відобразив у своїй дисертації Келеберда Т., до яких відніс: «відсутність загально визнаних методологічних позицій щодо розуміння суті сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; загострене відчуття одноосібності у середовищі приватного аграрного виробництва; недосконала система страхування виробничих ризиків, а відтак, недовіра об'єднувати ресурси в пайові фонди; недостатня поінформованість як передумова низького рівня ініціативності селян...» [3, с. 72].

«Чинники неготовності» дрібних сільськогосподарських товаровиробників бути учасниками кооперативів у своїй публікації відобразила і Н. Рудік. Вона цілком обгрунтовано вказує на «нерозуміння переваг й психологічну неготовність та недовіру населення до такого виду підприємництва, відсутність кооперативних лідерів» [7, с. 44].

Відаючи належне внеску українських вчених-економістів у дослідження чинників, що обумовлюють неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до участі в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, слід зауважити, що вони потребують подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, для пошуку ефективних підходів щодо максимального скорочення негативного впливу таких чинників на процес поширення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у середовищі названих категорій сільгоспвиробників. Це дозволить максимально використати потенціал кооперативів у розвитку аграрного сектор економіки України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження чинників, що вказують на неготовність дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників до участі в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах, і обумовлюють ефект «ножиць» між об'єктивною необхідністю в їхньому кооперуванні та реальною готов-

ністю цього. Також маємо на меті дану статтю зробити базовою для подальших науково-практичних розробок щодо вирішення цієї актуальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Більшість ініціаторів щодо створення кооперативу експерти з питань кооперації, на етапі підготовки традиційно здійснюють методичну роботу, обмежуючись виявленням суто економічних потреб певного кола сільськогосподарських товаровиробників. Проте, як показує багаторічний практичний досвід роботи з ініціативними групами, цього недостатньо. Створення реально дієздатного кооперативу можливе, якщо ініціатори його створення виявляють та докладають відповідних зусиль щодо максимального скорочення «чинників неготовності» до участі в обслуговуючому кооперативі. При цьому «формулу» створення дієздатного кооперативу можна подати в такому вигляді: $N + R = C$ (Need (укр. – потреба) + Readiness (укр. – готовність) = Cooperative (укр. – кооператив)); див. рисунок 1.

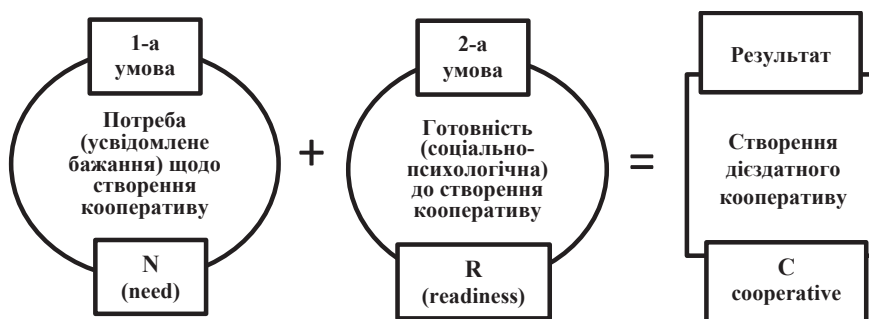

Рис. 1. Дві основні умови створення дієздатного кооперативу

Джерело: авторська розробка

Для простоти викладу поданої нижче інформації 1-шу умову створення кооперативу (т.т. економічну потребу щодо створення кооперативу) назвемо «N-фактором», 2-гу (соціально-психологічну готовність до створення кооперативу) – «R-фактором».

Зауважимо, що «N-фактор» характеризується комплексом господарських проблем, що існують у практиці сільськогосподарських товаровиробників та ними усвідомлюються. Ці проблеми нескладно виявити спілкуючись з групою потенційних членів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Тому, як правило, встановивши спільні для певної групи сільгоспвиробників господарські потреби (щодо постачання, збуту, переробки тощо) ініціатори заснування кооперативу, застосовуючи свої лідерські здібності, переходять до підготовки і проведення установчих загальних зборів та подальшої його реєстрації. Такий спрощений підхід до створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу обумовлює відсутність успішної діяльності вже на першому етапі та формальний характер існування кооперативу.

Щодо «R-фактору», який об'єктивно існує в середовищі тих таки дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників, слід зазначити, що його виявити значно складніше через наявність цілого спектру складників. Він має «прихований» характер, який сільськогосподарські товаровиробники – потенційні члени кооперативу часто не усвідомлюють без глибокого аналізу. «R-фактор» може включати цілий комплекс негативних складників (чинників), що мають досить складну соціально-психологічну природу. Серед них такі:

1. Інертність переважної більшості сільгоспвиробників через нерозуміння сутності та переваг господарської співпраці (економічної взаємодопомоги).

2. Домінуюча господарська неграмотність серед економічноактивного населення аграрного сектору, зокрема, нерозуміння переваг обслуговуючого кооперативу як ефективного інструменту оптимізації ведення дрібного сільськогосподарського виробництва.

3. При «нормальному» сприйнятті платних послуг, пропонуєваних підприємцями, явна неготовність значної частини дрібних сільгоспвиробників платити за послуги кооперативу. Основною причиною є відсутність належної поінформованості про їх переваги.

4. Підозрілість і недовіра до оточуючих, у тому числі до колег сільгоспвиробників – спадок «радянської ментальності».

5. Поширене в середовищі сільського населення стійке небажання співпрацювати в команді через внутрішній супротив «колективістським цінностям», що в деформованому вигляді в продовж багатьох десятиліть нав'язувались радянською владою.

6. Небажання працювати «прозора», викликане недосконалістю та «неадекватністю» податкової політики української держави щодо інтересів і економічних можливостей дрібних та середніх сільськогосподарських товаровиробників, а часом і їхньою правовою неграмотністю.

7. Оперування потенційними учасниками сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів негативним досвідом інших сільгоспвиробників щодо ефективності кооперативу через значне поширення в Україні псевдокооперативів, що деформують суть кооперативної ідеї.

8. Неготовність фермерів брати на себе відповідальність у спільній господарській діяльності, що зумовлено переконанням – «Лише індивідуальний успіх вартий персональної відповідальності».

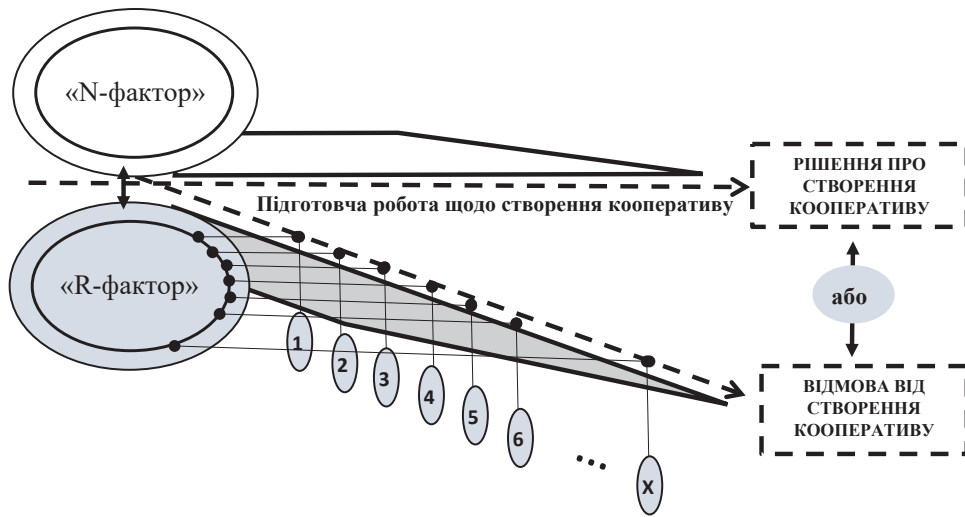
9. Необґрунтоване з економічної точки зору прагнення мати виключно власну матеріально-технічну базу, поширене серед значної частини сільгоспвиробників («синдром одноосібника»; принцип «Мое ефективніше, ніж спільне»);

10. Зневіра сільгоспвиробників у реальній можливості отримати необхідну державну підтримку, зумовлена непоодинокими випадками корупційної складової при її наданні.

Для виявлення згаданих вище та інших можливих чинників «R-фактора» на етапі організації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу необхідно застосовувати спеціальну методику роботи з потенційними членами кооперативу (її ми плануємо з'ясувати в окремій публікації). Така робота є надзвичайно важливою, адже для більшості кооперативних ініціатив характерним є ефект ножиць між «N-фактором» та «R-фактором». Тобто існує пряма закономірність: що більше чинників «неготовності» – то далі ініціативна група від створення дієздатного кооперативу. Іншими словами – наявність значної кількості чинників «неготовності» може привести ініціативну групу до рішення про недоцільність створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. Наочно таку ситуацію демонструє рисунок 2.

Висновок. Виходячи із змісту вищезазначеного, можна застосувати відповідний факторний аналіз, який може бути проведений для з'ясування вагомості негативного впливу кожного із згаданих десяти чинників «R-фактору». При цьому, їм можна присвоїти цифровий індекс (напр., від 1 до 3, де 1 – «незначний вплив», 2 – «середній вплив», 3 – «значний вплив»). Сума балів вкаже на ступінь неготовності потенційних засновників до створення кооперативу та масштаби необхідного реагування для вирішення цієї проблеми. Виходячи з цього, експерти (напр., консультативного центру з питань розвитку кооперативів) зможуть розробити покроковий план щодо просвітницьких заходів та (психологічної підготовки) потенційних членів до ефективної участі в кооперативі. Після реалізації комплексу заходів, спрямованих на максимальне скорочення чинників «R-фактору» («чинників неготовності» сільгоспвиробників до створення дієздатного кооперативу), можна не тільки прийняти рішення про можливість створення дієздатного кооперативу, а й досягти підвищення рівня його «життєздатності».

У цій статті ми не мали на меті висвітлити зміст методик роботи з потенційними членами кооперативів щодо зменшення негативного впливу «R-фактора». Відповідну інформацію подано лише у тезовому форматі, що може стати основою для подальших досліджень і мати логічне продовження в наступних публікаціях.

1...X

– порядковий номер чинника групи R-фактора (див. перелік факторів 1-10, поданий у тексті вище)

«N-фактор» (Need-factor) – фактор потреби (усвідомленого бажання сільгоспвиробників) щодо створення кооперативу

«R-фактор» (Readiness-factor) – фактор готовності сільгоспвиробників щодо створення кооперативу

Рис. 2. Ефект «ножиць» між необхідністю та готовністю

сільськогосподарських товаровиробників створювати обслуговуючий кооператив

Джерело: авторська розробка

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В.В. Кооперативний рух та псевдокооперація. *Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. Вип. 8. Львів : ЛДАУ, 2001. С. 112–116.
2. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Друге видання, доповнене і перероблене. Київ : Логос, 2001. 380 с. Бібліогр.: с. 352–379.
3. Келеберда Т.В. Організація кооперативних відносин на селі. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії; спеціальність 073 «Менеджмент». Львівський національний аграрний університет. Львів, 2020. 196 с.
4. Лендел М.А., Збарський В.К., Талавиря М.П., Газуда Л.М. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України : монографія. Київ : Вид-во НУБіП України, 2016. 307 с.
5. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
6. Рижик І.О. Формування системи та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочного напрямку : дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук із спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. Харків, 2014. 181 с.
7. Рудік Н.М. Історичний аспект розвитку сільськогосподарської кооперації. *Агросвіт*. 2021. № 9-10. С. 38–45.
8. Ярема Л.В. Сільськогосподарські кооперативи: проблеми і перспективи. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 276–281.

References:

1. Honcharenko V.V. (2001) Kooperatyvnyy rukh ta psevdokooperatsiya [Cooperative movement and pseudo-cooperation. *Bulletin of the Lviv State Agrarian University. Series: Economy of agro-industrial complex*. Lviv: LSAU, vol. 8, pp. 112–116.
2. Zinovchuk V.V. (2001) Orhanizatsiyni osnovy sil's'kohospodars'koho kooperatyvu [Organizational foundations of an agricultural cooperative]. 2nd edition, supplemented and revised. Kyiv: Logos, 380 pp. Bibliography: pp. 352–379.
3. Keleberda T.V. (2020) Orhanizatsiya kooperatyvnykh vidnosyn na seli [Organization of cooperative relations in the village]. Qualifying scientific work on manuscript rights: Dissertation for the Doctor of Philosophy degree; specialty 073 Management. Lviv State Agrarian University. Lviv: LSAU, 196 pp.
4. Lendel M.A., Zbarskyi V.K., Talavirya M.P., Gazuda L.M. (2016) Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ahrarnomu sektori Ukrayiny [Development of cooperative relations in the agricultural sector of Ukraine]: monograph. Kyiv: Issued by NUBiP of Ukraine, 307 pp.
5. Panteleimonenko A.O. (2008) Ahrarna kooperatsiya v Ukrayini: teoriya i praktyka [Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice]: monograph. Poltava: PUET, 347 pp.
6. Ryzhyk I.O. (2014) Formuvannya systemy ta rozvytok sil's'kohospodars'kykh obsluhovuyuchykh kooperatyviv molochnoho napryamu [Formation of the system and development of agricultural service cooperatives in the dairy sector]: Dissertation of a candidate of economic sciences in the specialty 08.00.04 – economics and enterprise management (by types of economic activity). V.V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University. Kharkiv, 181 p.
7. Rudik N.M. (2021) Istorychnyy aspekt rozvytku sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi [Historical aspect of the development of agricultural cooperation]. *Ahrosvit*, no. 9-10, pp. 38–45.
8. Yarema L.V. (2018) Sil's'kohospodars'ki kooperatyvy: problemy i perspektyvy [Agricultural cooperatives: problems and prospects Agricultural cooperatives: problems and pro]. *Economy and society*, vol. 19, pp. 276–281.